

Vanusesõbralikkuse hindamisvahend ja juhend

Autorid: Anni Kurmiste & Kadri Kangro, Mõttekoda Praxis

Hindamisvahend ja selle juhised on koostatud [Vanusesõbralik Eesti põhimõtete eelnõu](#) alusel.

Vanusesõbralikku ühiskonda iseloomustavad väärtused - **põlvkondadeülene solidaarsus, suhtlemine ja koostöö.**

VANUSESÕBRALIKU ÜHISKONNA PÕHITUNNUSED:

1. avalik ruum, õuealad ja avalikud hooned on mõnusad, turvalised ja ligipääsetavad;
2. teed ja kõnniteed on ligipääsetavad ja heas korras, ühistransport on soodne ja ligipääsetav;
3. eluase on erinevatele vanuserühmadele taskukohane, turvaline ja hästi kujundatud;
4. erinevatel vanuserühmadel on võimalusi olla sotsiaalselt aktiivsed;
5. naabruskond on turvaline, suhted on lugupidavad;
6. teave on kergesti leitav ja kergesti mõistetav;
7. tervise- ja hoolekandeteenused on saadaval.

Vanusesõbralikku ühiskonda ja omavalitsust iseloomustavad põhimõtted on **võrdsus, ligipääsetavus ja kaasavus**. Põhitunnused keskenduvad peamiselt tulemus- ja mõjunäitajatele, mitte sisend- ja väljundnäitajatele¹. Seda seetõttu, et vanusesõbraliku ühiskonna algatustel on olenemata kontekstist sarnased eesmärgid easõbralikkuse (st tulemuste) parandamisel, et tagada inimeste vananedes elukvaliteet (st mõju), arvestades, et nende kasutatavad ressursid (st sisendid) ja sekkumised, mida nad rakendavad (st väljundid), võivad olenevalt kohalikust kontekstist oluliselt erineda. (WHO²)

¹ Sisendnäitajad on ressursid, mida organisatsioon või algatus kasutab, et saavutada seatud eesmärgid. Näiteks rahalised vahendid, inimressursid, materjalid. Väljundnäitajad on konkreetsed tegevused, teenused või tooted, mis tulenevad organisatsiooni või algatuse poolt kasutatavatest sisenditest. Näiteks koolituste läbiviimine, teenuste pakkumine, toodete valmistamine. Sisend- ja väljundnäitajad on rohkem seotud tegevustega, mida organisatsioon või algatus teeb, samas kui tulemus- ja mõjunäitajad keskenduvad saavutatavatele mõjudele ja pikaajalistele muutustele.

² World Health Organization. (2015). Measuring the age-friendliness of cities: A guide to using core indicators.

Sisukord

Sissejuhatus	4
Olulisemad mõisted ja kontseptsioonid	5
Hindamisvahendi ülesehitus	6
Hindamise elluviimine.....	8
Ettevalmistus.....	8
Läbiviimise planeerimine	9
Aruteluruumi korraldamine.....	10
Tulemuste analüüsimine ja kokkuvõtete tegemine.....	12
Ühine arutelu.....	13
Hindamisvahendi rakendamise kontrollnimekiri	15
Hindamisvahend.....	17

Sissejuhatus

Sotsiaalministeeriumi toetatud vanemaealiste huvikaitse strateegilise partnerluse projekti "[Noored-vanad võrgustuvad koos \(NOVA\)](#)" raames on riiklikul tasandil kokku lepitud vanusesõbraliku ühiskonna põhimõtted, mis näitavad suunda, kuidas Eesti tervikuna hoolivama ühiskonna suunas saaks liikuda.

Vanusesõbralikkuse hindamisvahend on loodud selleks, et aidata viia vanusesõbralikkuse riiklikul ja rahvusvahelisel tasandil kokkulepitu kohaliku elu konteksti. Kuigi vanusesõbralikkuse põhimõtted on laialdaselt tunnustatud ja vastu võetud, on nende rakendamine ja mõju kõige tuntavam igapäevaelus ning kohalikul tasandil.

Hindamisvahend loob platvormi kohaliku kogukonna, omavalitsuse ja teiste huvirühmade vaheliseks dialoogiks ning ühise teadmise loomiseks. Hindamisvahend ei ole loodud andma normatiivset hinnangut.

Eesmärk: suunata arutelusid vanusesõbralikkuse teemadel, aidates analüüsida hetkeolukorda, tuvastada väljakutseid ja vajadusi ning kujundada paremaid tegevusplaane heaolu toetamiseks.

Hindamisvahend pakub struktureeritud raamistikku, mille abil saab läbi avatud arutelude hinnata kogukonna hetkeolukorda erinevatele eagruppidele suunatud teenuste, poliitikate ja keskkonnaga seonduvalt. Hindamisvahend aitab paremini mõista, millised on vanusesõbralikkusega seotud tugevad ja nõrgad kohad kogukonnas.

Sihtrühmad: kohaliku omavalitsuse ametnikud, kogukonnaliikmed, vanemaealiste organisatsioonid, noorsootöö organisatsioonid, teised huvirühmad.

Vanusesõbralikkuse hindamisvahend võimaldab kogukondadel saada ülevaate oma praegusest olukorrast erinevatele eagruppidele suunatud teenuste ja keskkonna osas ning tuvastada valdkonnad, kus on vaja täiendavaid jõupingutusi. Samuti aitab see luua aluse strateegilistele otsustele ja tegevuskavadele erinevate vanuserühmade heaolu ja kaasatuse edendamiseks kohalikul tasandil. Kogukonnaliikmed ja huvirühmade esindusorganisatsioonid saavad kasutada hindamisvahendit, et esile tuua enda vajadusi ja soove ning osaleda aktiivselt kohaliku omavalitsuse otsustusprotsessides. Hindamisvahend on kasulik teadlastele ja teistele huvitatud osapooltele, kes soovivad mõista erinevate vanuserühmade olukorda ja vajadusi erinevates kogukondades ning aidata kaasa heaolu ja kaasatuse edendamisele.

Kokkuvõttes on hindamisvahend suunatud kõigile osapooltele, kes soovivad panustada inimeste heaolu ja kaasatuse edendamisse kogukondades ning luua ühiskonnas rohkem vanusesõbralikke kogukondi.

Olulisemad mõisted ja kontseptsioonid

VANUSESÕBRALIKKUS

See tähistab keskkonda, teenuseid, poliitikaid ja suhtumisi, mis võimaldavad igas vanuses inimesel elada väärikat, aktiivset ja iseseisvat elu ning toetavad nende heaolu ja osalust ühiskonnas. Vanusesõbralikus keskkonnas on arvestatud inimeste individuaalsete vajaduste, võimete ja soovidega ning loodud on tingimused nende täielikuks kaasamiseks ühiskondlikku ellu.

VANUSESÕBRALIK KESKKOND

Mitmekihiline kontseptsioon, mis hõlmab endas avalikku ruumi, liikuvusvõimalusi ja eluasemeid ning erinevaid poliitikaid, teenuseid ja suhtlusvõrgustikke. Meie igapäevased otsused, tegevused ja suhtumine mõjutavad ühiskondlikku keskkonda.

VANUSESÕBRALIKU ÜHISKONNA PÕHIMÕTTED

Põhimõtted, mis hõlmavad laia valikut väärtusi ja tegevusi, mis on suunatud vanemaealiste heaolu edendamisele ja nende õiguste tagamisele ühiskonnas. Nende hulka kuuluvad ligipääsetav avalik ruum ja füüsilise keskkonna kohandamine inimeste vajadustele, vanuserühmade sotsiaalne kaasatus ja osalus, juurdepääs tervishoiule ja sotsiaalteenustele ning vananemisega seotud diskrimineerimise ennetamine.

EAGRUPPIDE OSALUS

See mõiste käsitleb erinevate eagruppide aktiivset kaasamist ühiskondlikesse protsessidesse, otsustusprotsessidesse ja kogukonnaelusse. Eagruppide osalus hõlmab erinevas vanuses inimeste võimalust avaldada oma arvamust, teha valikuid ja mõjutada otsuseid, mis puudutavad nende elu ja heaolu. See toetab inimeste enesemääramist ja tunnustab nende panust ühiskonna arengusse.

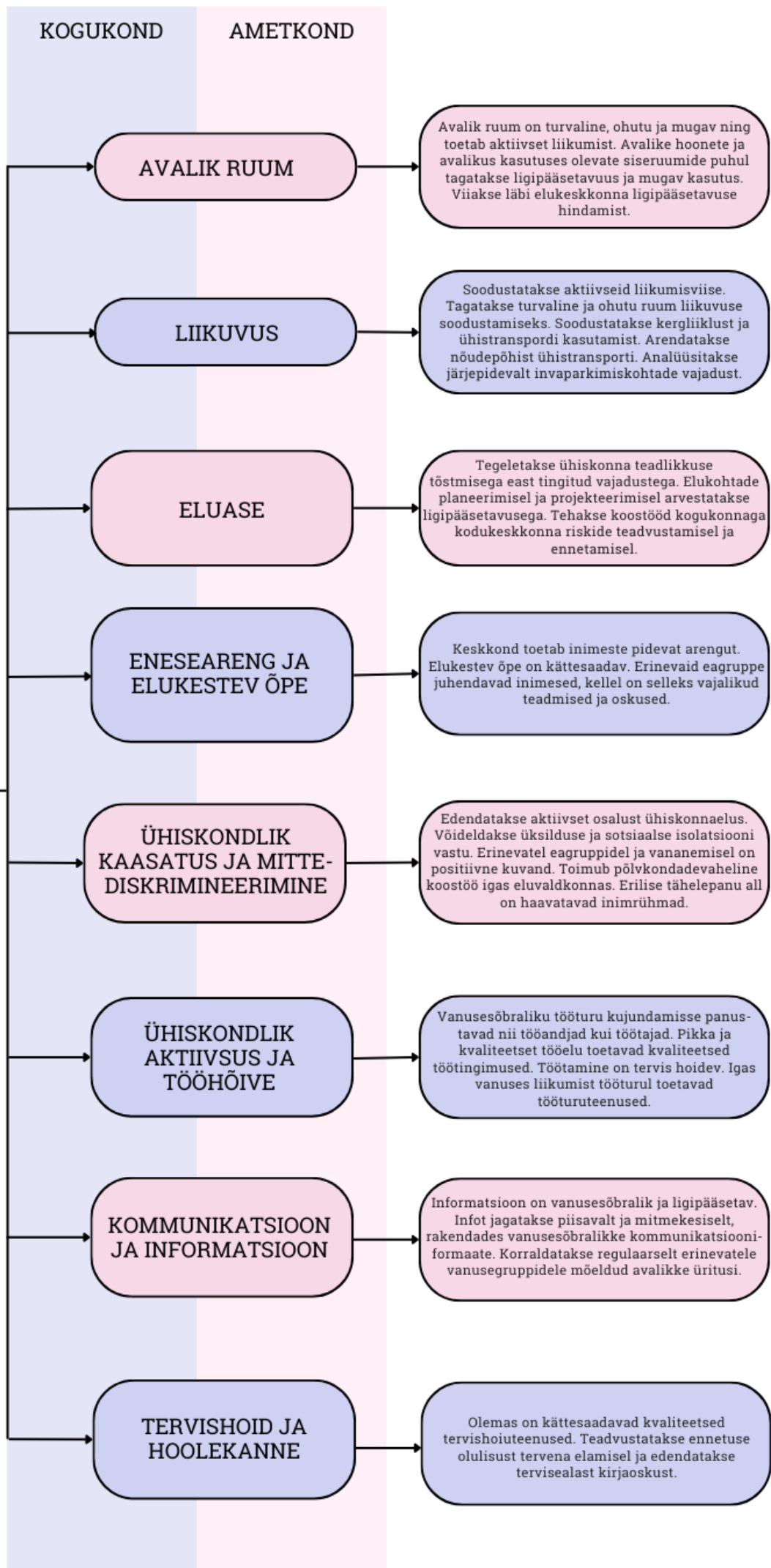
Hindamisvahendi ülesehitus

Hindamisvahend koosneb kaheksast teemaplokist ja kahest vaatest: kogukonna vaade ja ametkonna vaade. Mõlemad vaated uurivad samu teemaplokke erinevatest perspektiividest. Hindamisprotsess toimub kahe etapina: kõigepealt analüüsivad kogukond ja ametkond teemaplokke eraldi ning seejärel ühendatakse mõlemad vaated, et saada terviklik ülevaade olukorrast. Kuigi kaheksa teemaplokki moodustavad ühtse terviku, saab hindamisvahendit kasutada ka üksikute teemade hindamiseks, näiteks vaadelda ainult vanusesõbralikku avalikku ruumi või kommunikatsiooni.

Iga teemaploki juures on ära märgitud, milliseid allikaid võiks kasutada, et hindamisarutelu läbi viia. Näiteks konkreetsete arvuliste näitajate puhul võib tugineda oma-valitsuse kogutavatele kvantitatiivsetele andmetele (nt küsitlused), aga inimeste hoiakute välja selgitamiseks võib tugineda intervjuude või vaatluste sisendile.

Iga teemaploki lõpus on kokkuvõttev küsimus, mille juurde võiks märkida kõik kõige olulisemad mõtted, mis teemaploki küsimuste juures tõstatusid.

Vanusesõbralikuse
hindamisvahend

Hindamise elluviimine

1

Ettevalmistus

Enne hindamisvahendi rakendamist on oluline teha põhjalik ettevalmistus, et tagada protsessi sujuvus ja efektiivsus.

- selgita välja, miks soovid tööriista kasutada ja millisesse olemasolevasse protsessi see panustab või millist uut protsessi see käivitab

Tee selgeks strateegilised ootused ja valikud seoses vanusesõbraliku omavalitsuse arendamisega. Seejärel keskendu korralduslikele küsimustele.

- tutvü hindamisvahendiga

Tee selgeks, millised on teemaplokid, vaated ja hindamise põhimõtted.

- kaasa ja veendu, et hindamise protsessis osaleksid kõik olulised osapooled

Potentsiaalsed huvigrupid on: vanemaealised elanikud, noored ja lapsed, tööeline elanikkond, kohalikud erinevate vanuserühmade organisatsioonid ja ühendused, omavalitsuse töötajad, sh sotsiaalhoolekande, tervisevaldkonna, linnaplaneerimise ja transpordivaldkonna ametnikud, ühiskonnateadlased, linnaplaneerijad, tervis- edendajad, ja teised, kes omavad teadmisi kohaliku kogukonna vananemisega seotud väljakutsetest ja võimalustest, kohalikud ettevõtjad, tervishoiuteenuste pakkujad, vabaühendused ja teised organisatsioonid, kes võivad olla seotud erinevate vanuserühmade heaolu ja elukvaliteediga.

- moodusta tiim, kes toetab protsessi sujuvat läbiviimist

Tiimis võiks olla esindatud erinevad osapooled, kes omavad erinevaid teadmisi ja kogemusi kohaliku kogukonna ja ametkondade kohta. Hindamisvahendi katsetamise kogemus näitas, et esindatud võiksid olla väga eriilmeliste valdkondade esindajad – näiteks inimesed ehitus-, keskkonna-, sotsiaal-, kultuuri- ja teistest valdkondadest.

- koosta ajakava

Määrake kindlaks hindamiseks sobiv aeg ja koht ning koostage ajakava, mis näitab protsessi erinevaid etappe ja nende tähtaegu.

- koostage suhtlusplaan

Mõelge läbi kuidas ja keda teavitata hindamise läbiviimise kohta, kuidas kaasata osalejaid ja kuidas on korraldatud suhtlus hindamise protsessi käigus.

- planeerige vajalikke ressursse ja logistikat

Planeerige praktilised detailid, nagu koosolekuruumid, tehnilised vahendid arutelude läbiviimisel ja vajadusel ka toitlustus.

- korraldage koolitus ja juhendamine

Vajadusel korraldage koolitus- ja juhendamissessioonid, et tutvustada osalejatele hindamisvahendi kasutamist ja protsessi ülesehitust. Hindamisprotsessi läbiviimist võib koordineerida ja toetada ka väline osapoolt (nt konsultant).

- tagage osalejate toetus

Veenduge, et kõik osalejad mõistaksid hindamise eesmärki ja protsessi tähtsust ning oleksid sellele pühendunud.

Millele tähelepanu pöörata?

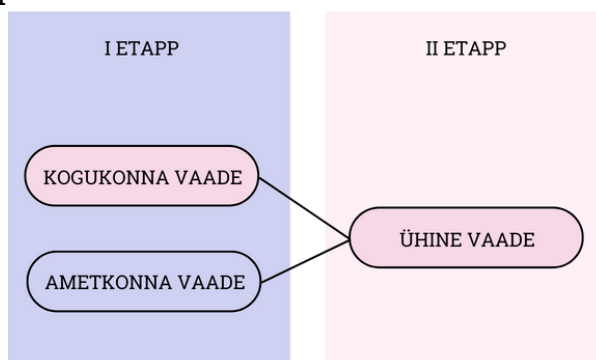
Protsessi ette valmistades kavanda see vanusesõbralikuks. Märka vanusest tingitud vajadusi ning loo osalejatele võimestav kogemus.

2

Läbiviimise planeerimine

Hindamine toimub esimeses etapis kahes dimensioonis (kogukonna ja ametkonna vaade) ja teises etapis ühises vaates.

I etapp võib toimuda mõlema vaate puhul koos ühisel ajal, kuid vajab seejuures kahte eraldi ruumi või muud sobivat võimalust, kus eraldi arutelusid läbi viia. Samas võivad I etapi arutelud toimuda ka eraldi aegadel ning kogukonda ja ametkonda ühte ruumi kokku tooma ei pea.

- lase osalejatel tutvuda hindamisvahendiga nädal või kaks varem

See on vajalik, et osalejad saaksid vajadusel teemade kohta koguda olulist taustainfot. Näiteks kui külavanem ise ei oska kommenteerida diskrimineerimisega seonduvat, on tal võimalus oma võrgustikust koguda teema kohta sisendit.

II etapis tuuakse mõlemad vaated kokku ja see arutelu on ühine. Seega on hindamise läbiviimiseks vaja vähemalt kahte kohtumist, kuid I etapi võib läbi viia ka mitme kohtumisena – sel juhul on rohkem aega teemadega sügavuti minna ja saab võimaldada pikemaid ja põhjalikumaid arutelusid.

- ajaplaani koostamisel arvesta, et mõlemal etapil oleks piisavalt aega arutlemiseks ja arvamuste avaldamiseks
- taga, et oleks piisavalt aega küsimuste selgitamiseks ja vastamiseks
- vali paindlik lähenemine, mis arvestab osalejate vajadusi ja võimalusi

3

Aruteluruumi korraldamine

Aruteluruumi loomisel tuleb arvestada osalejate arvu ja nendevahelise suhtluse efektiivsusega.

- leia sobiva suurusega asukoht, et tagada piisav ruum ja mugavus sõltuvalt osalejate hulgast

Optimaalne arutelu grupi suurus võib varieeruda, kuid tavaliselt on soovitatav, et ühes arutelu laudkonnas oleks maksimaalselt 15 osalejat, tagades nii piisava osalusvõimaluse ja arutelu efektiivsuse. Kui osalejaid on rohkem, tuleks moodustada mitu väiksemat laudkonda. Sellisel juhul peaks tagama, et väiksemad laudkonnad oleksid üksteisest piisavalt kaugel, et arutelu üksteist ei segaks.

Katsetamise kogemus näitab, et üle 15 inimesega hindamise läbi viimine ei ole tulemuslik.

- tee ise või palu kellelgi teha laudkondades arutelust märkmeid

Laudkondades arutelu märkmete tegemiseks on mitmeid võimalusi. Üks võimalus on kavandada igasse laudkonda inimene, kes jälgib arutelu ja teeb sellest ülevaatlikud märkmed. Teine võimalus on kasutada visuaalseid abivahendeid, nagu näiteks tahvlid või paber ja markerid, et märkmeid teha arutelu käigus. Lisaks võib arutelu salvestada heli- või videofailina, et hiljem vajadusel teemasid täpsustada või arutelu uuesti läbi vaadata/kuulata. Oluline on tagada, et märkmed oleksid arusaadavad ja piisavalt detailsed edasiseks analüüsiks.

Millele tähelepanu pöörata?

Arutelu on kriitiline vestlus konkreetsel teemal, mis on juhendatud ja mis toimub kõikide liikmete osalust ja kaasaráäkimist võimaldavas grupis.

- planeeri arutelu juhtimist ette

Ette planeerimisega tagatakse arutelu sujuv kulgemine, osalejate kaasatus ja teemade fookuses hoidmine ning juhi roll on oluline tagamaks, et kõik osapooled tunneksid end kuulduna ja et arutelu enda eesmärgid saavutaks. Arutelujuht on suunaja ja toetaja ning äärmiselt vajalik rollitäitja, kellest suuresti sõltub arutelu sisukus ja tulemuslikkus.

- taga arutelu juhtimisel ja osalejate kaasamisel, et kõik osapooled tunneksid end kuulduna ja et nende panust väärtustataks
- loo avatud ja toetav õhkkond

Alguses tutvusta arutelu eesmärgi ja reegleid ning julgusta osalejaid oma mõtteid vabalt väljendama. Oluline on luua turvaline keskkond, kus kõik saavad oma seisukohti julgelt väljendada.

rakenda aktiivset kuulamist

Kuula tähelepanelikult osalejate arvamusi ja ideid ning julgusta neid oma mõtteid avameelselt jagama. Küsi selgitavaid küsimusi ja kinnita, et oled nende seisukohti mõistnud.

hoia arutelu fookuses

Suuna osalejaid teemadele, mis on hindamise eesmärkidega seotud. Vältige grupiga liigset kõrvalekaldumist ja taga, et kõik aruteluteemad saaksid piisavalt tähelepanu.

Millele tähelepanu pöörata?

Arutelu käigus võib tunduda, et mõni vastus justkui kordaks juba varasemalt räägitut. Ärge seetõttu heituge! Küsimuste puhul on püütud vältida kordusi, kuid see tunne võib tekkida näiteks siis, kui olete juba eelnevate küsimuste juures olulisi teemasid käsitleanud, mis tõstatuvad alles hilisemate küsimuste juures. Vastuseid te kordama ei pea hakkama, sest olulisim on, et teemad oleksid läbi räägitud – kui tegite seda juba varem, on see väga aktsepteeritav.

julgusta konstruktiivset tagasisidet

Küsi osalejatelt regulaarselt tagasisidet arutelu kulgemise kohta ning julgusta neid väljendama, kuidas protsessi saaks paremaks muuta. Oluline on luua avatus tagasiside vastuvõtmiseks.

kaasa kõiki osapooli võrdselt

Veendu, et kõik osalejad tunnevad end kaasatuna ja et nende hääl oleks võrdselt kuuldav, olenemata nende taustast või kogemustest. Välti domineerivate osalejate või gruppide liigset mõjuvõimu ja taga kõigi osalemise võimalus.

lõpeta arutelu kokkuvõttega

Kirjelda olulisimaid punkte ning selgita, millised on järgmised sammud protsessi jätkamiseks. Julgusta osalejaid jätkama aktiivset osalemist ja kaasa mõtlemist ka edaspidi.

Millele tähelepanu pöörata?

Erinevad vaated ja mõnede osalejate mittenõustumine teiste arvamustega arutelu käigus on loomulik osa arutelust. Eriarvamustest ei tasu üle minna, vaid pigem neid analüüsida ja kasutada uute ideede allikana. Kui arvamused vastanduvad – eriti kui mõlemad on võimalik tõendada mõistlike argumentidega –, tasub olla positiivselt meelestatud. Olete jõudnud punkti, kus arutelu algab. Eriarvamused panevad inimesed mõtlema ja loovad tähenduslikkust ning uut sisu uutmoodi lahendusteks.

Arutelujuht ei saa siiski kauaks eriarvamuste üle rõõmustama jääda. Selleks, et erinevused arutelu edendaksid, on vaja olukorda pingsalt jälgida ja vajadusel tegutseda,

et osalejad jääksid konstruktiivseks. Samuti võib liiga tuliste vaidluste puhul saada arutlust dialoog paari inimese vahel ning teised osalejad jäävad tagaplaanile ega saa oma mõtteid välja öelda.

Mida teha, kui eriarvamused enam ei edenda, vaid takistavad arutelu?

- arutelujuhina jää neutraalseks ning ära anna hinnanguid või vali pooli
- kasuta kindlat kõneviisi
- täna vaidlejad nende arvamuste ja kirglikkuse eest teemat käsitleda

Peegelda olukorda, näiteks: „*See on tööpoolest oluline teema, mille te tõstatasite, ent tuleme nüüd tagasi põhiküsimuse juurde.*” või „*Ma näen, et te olete tõesti väga asjatundlikult ja kirglikult teemasse süvenenud.*”

- meenuta kokkuleppeid, mis arutelu alguses läbi räägitud said

Rõhuta eriti just seda, et kõikide arvamusi on oluline kuulata, näiteks „*Anname nüüd sõna ka teistele.*”

- vajadusel rõhuta enda kui arutelujuhi positsiooni

Arutelujuhina on sinul roll protsessi juhtida ning sina vastutad viljaka tulemuse eest. Vajadusel tuleta enda rolli meelde, näiteks: „*Arutelujuhina kutsun teid nüüd tagasi eelmise küsimuse/põhiküsimuse juurde.*” või „*Meil on aeg edasi liikuda.*”

Tulemuste analüüsimine ja kokkuvõtete tegemine

4

Arutelu tulemuste analüüsimine ja kokkuvõtete tegemine on oluline samm, mis aitab tuvastada olulisi teemasid, mustreid ja järeldusi arutelust ning neid edasi töödelda.

- kogu ja korrasta märkmed

Alusta arutelu käigus tehtud märkmete kogumisest ja korrastamisest. See võib hõlmata kirjalike märkmete, visuaalsete materjalide ja salvestiste läbivaatamist/läbikuulamist ning nende struktureerimist vastavalt arutelus käsitletud teemadele ja ideedele.

- tuvasta peamised olulisemad teemad ja mustrid

Analüüsi kogutud materjali, et tuvastada peamised teemad, mustrid ja olulised punktid, mis arutelus esile kerkisid. Pööra tähelepanu sarnastele ideedele ja seisukohtadele ning nende esinemissagedusele.

- hinda teemade tähtsust ja potentsiaalset mõju

Hinda iga tuvastatud teemat või mustrit nende tähtsuse ja potentsiaalse mõju alusel. Küsi endalt, millised teemad või ideed on kõige olulisemad ja kuidas need võivad mõjutada kohalikku elu ning erinevate eagruppide olukorda.

- tee kokkuvõte või mitu

Koosta arutelu tulemuste põhjal kokkuvõte või kokkuvõtted, kus on esitatud peamised tuvastatud teemad ja järeldused selgelt ning arusaadavalt. Oluline on esitada nii positiivsed kui ka väljakutseid pakkuvad aspektid ning anda soovitusi ja ettepanekuid edasiste tegevuste jaoks.

- jaga koostatud kokkuvõtet osalejatega ja kogu nende tagasisidet
- planeeri vastavalt kokkuvõtte tulemustele edasisi tegevusi

Kokkuvõttes on oluline, et arutelu tulemuste analüüsimine ja kokkuvõtete tegemine oleks põhjalik ja süsteemne, ning et saadud järeldused oleksid aluseks edasiste tegevuste ja otsuste tegemisel.

5

Ühine arutelu

II etapp on oluline samm hindamise protsessis, kus kogukonna ja ametkonna vaated tuuakse kokku ühiseks aruteluks. II etapi ühise arutelu eesmärk on sünteesida terviklik ülevaade kohalikest olukorrast erinevate eagruppide osas. See arutelu on oluline samm hindamise protsessis, kus erinevad osapooled saavad üheskoos arutleda ja analüüsida erinevate eagruppide heaolu ning kohaliku elu korraldamisega seotud küsimusi.

- määra kindlaks arutelu toimumise aeg ja koht

Arutelu aegsasti korraldamine tagab kõigile osalejatele mugava ja sobiva keskkonna osalemiseks. Oluline on tagada, et arutelu jaoks oleksid olemas vajalikud tehnilised vahendid ning aruteluruum oleks avatud ja toetaks kaasavat diskussiooni.

- tutvusta või palu kellelgi tutvustada I etapi tulemusi kahe sihtrühma lõikes

Teemade läbivaatamine II etapis peaks toimuma struktureeritult ja süsteemselt. Soovitatav on alustada teemade ülevaatamisega, mis tulid eraldi esile I etapis kogukonna ja ametkonna aruteludes. Soovitatav on tulemusi tutvustada teemaplokkide lõikes, eriti juhul, kui hindamisele läksid teemad vaid osaliselt.

- keskendu kokkuvõtet tehes kogukonnas levinud positiivsetele näidetele, aga rõhuta eriti probleemkohti

Kokkuvõtete tegemise järgselt võiks koos keskenduda ühiste teemade ja prioriteetide väljaselgitamisele, arutledes nende üle ning vajadusel täpsustades ja täiendades.

Millele tähelepanu pöörata?

Arutelu võib korraldada ka veebikoosolekuna, kuid tagama peab kõikide osapoolte võimalusi ja võimekusi osaleda. Juhul, kui olulised huvirühmad veebikõnes osaleda ei saa, tasub kaaluda koosviibimist füüsilises ruumis.

6

Edasised tegevused

Pärast olukorra hindamist on oluline, et saadud tulemused ei jääks unarusse, vaid nendega tegeletakse edasi. Hindamise tulemused on väärt sisend erinevatesse tegevuskavadesse, näiteks võib hindamise tulemusel tekkida mõtteid uue tegevuskava loomiseks või mõne varasema kohandamiseks.

koosta hindamise kokkuvõte

Hindamise üldkokkuvõte aitab esile tuua olulised järeldused ja prioriteedid. Põhjaliku aruande või raporti koostamine võib olla kasulik vahend saadud tulemuste jagamiseks ja jätkutegevuste planeerimiseks. Lisaks võiks kaaluda edasiste koostöövormide ja strateegiate väljatöötamist, et tagada jätkuv osalus ja kaasamine kohaliku elu korraldamisel ning erinevate vanuserühmade vajaduste arvestamine.

Hindamisvahendi rakendamise kontrollnimekiri

Ettevalmistus:

- selgita välja, miks soovid hindamisvahendit kasutada ja millisesse olemasolevasse protsessi see panustab või millist uut protsessi see käivitab;
- tutvü põhjalikult hindamisvahendiga, püüdes mõista selle sisu ja struktuuri;
- kaasa kõik olulised osapooled, sealhulgas kogukonna liikmed, ametnikud, kohalikud eksperdid ja huvirühmad;
- moodusta tiim, kes toetab protsessi sujuvat läbiviimist;
- koosta ajakava, mis näitab protsessi erinevaid etappe ja tähtaegu;
- loo suhtlusplaan, kuidas teavitatakse osalejaid ja kuidas suhtlust protsessi käigus korraldatakse;
- taga vajalikud ressursid ja logistika, nagu koosolekuruumid, tehnilised vahendid ja toitlustus;
- korralda vajadusel koolitus- ja juhendamissessioonid, et tutvustada hindamisvahendi kasutamist;
- veendu, et osalejad mõistavad hindamise eesmärki ja protsessi tähtsust ning on sellele pühendunud;
- kavanda kogu protsessi vanusesõbralikult.

Läbiviimine ja aruteluruumi korraldamine:

- jaga I etapi arutelud vajadusel mitmeks kohtumiseks, et võimaldada sügavamat arutelu teemade üle;
- taga, et kõik osalejad tutvuksid hindamisvahendiga piisavalt aegsasti;
- korralda aruteluruum vastavalt osalejate arvule ja suhtlusvajadusele;
- kaasa aktiivselt kõiki osapooli arutellusse ja jälgi arutelu sujuvust;
- kogu ja korrasta arutelu käigus tehtud märkmed;
- planeeri arutelu juhtimist ette;
- taga arutelu juhtimisel ja osalejate kaasamisel, et kõik osapooli tunneksid end kuulduks ja et nende panust väärtustataks;
- loo avatud ja toetav õhkkond;
- rakenda aktiivset kuulamist;
- hoia arutelu fookuses;
- julgusta konstruktiivset tagasisidet;
- kaasa kõiki osapooli võrdselt;
- lõpeta arutelu kokkuvõttega.

Tulemuste analüüsimine ja kokkuvõtete tegemine:

- tuvasta peamised teemad ja mustrid arutelu tulemuste põhjal;

- hinda teemade tähtsust ja potentsiaalset mõju kohalikule elule;
- koosta kokkuvõtte, mis sisaldab peamisi tuvastatud teemasid, mustrid ja järeldused;
- jaga koostatud kokkuvõtet osalejatega ja kogu nende tagasisidet.

Ühine arutelu:

- keskendu mõlema vaate kokku toomisele ja ühisele arutelule;
- taga sobiv aeg, koht ja tehnilised vahendid aruteluks;
- korralda I etapis esile kerkinud teemade ülevaatamine ja arutelu;
- keskendu ühiste teemade ja prioriteetide väljaselgitamisele.

Edasised tegevused:

- koosta hindamise kokkuvõtted ja aruanded, mis aitavad esile tuua olulised järeldused ja prioriteedid;
- leppige kokku edasistes koostöövormides ja strategiates, et tagada jätkuv osalus ja kaasamine kohaliku elu korraldamisel.

Hindamisvahend

1

AVALIK RUUM - VÄLIS- JA SISEKESKKOND

Vanusesõbraliku ühiskonna põhimõtted:

- avalik ruum toetab inimese tervist ja iseseisvat toimetulemist läbi elukaare;
- füüsilist ruumi kujundavates otsustes lähtutakse „tervis kõiges“ põhimõttest;
- avalik ruum on turvaline, ohutu ja mugav ning toetab aktiivset liikumist;
- avalike hoonete ja avalikus kasutuses olevate siseruumide puhul tagatakse ligipääsetavus ja mugav kasutus, mh iga ilmastikuoluga;
- avaliku ruumi planeeringutes ja projektides rakendatakse eelnimetatud põhimõtteid ning viiakse läbi avaliku ruumi ja elukeskkonna ligipääsetavuse hindamist.

Kogukonna vaade

Allikad: küsitlus, intervjuu, vaatlus

Kirjeldage, millises keskkonnas igapäevaselt tegutsete (nt aktiivne kesklinn, külakeskus, hajaasustus jms).	
Kas olete teadlikud võimalustest, kuidas avaliku ruumi kujundamisel kaasa rääkida? Kas olete võimalust kaasa rääkimiseks kasutanud?	
Kuidas on kodukoha avalikus ruumis ja hoonetes tagatud lihtne ja takistusteta liikumine?	
Kas leiata piisavalt puhkekohti oma liikumisteedel? Kas pingid pakuvad piisavalt mugavust istumiseks ja puhkamiseks ning kas nende materjal on sobiv?	
Millised on teie kodukohas erinevatele eagruppidele sobivad avalikud kohtumispaidad ning kas leidub teie igapäevastel liikumisteedel paiku, kus saab erinevatel aegadel (aastaaeg, kellaaeg, ilm) kohtuda teistega?	
Kuidas hindate kodukohas avalike tualettide olemasolu? Kas neid on teie hinnangul piisavalt? Kas need on lihtsasti, igal ajal ja tasuta ligipääsetavad?	
Kuidas hindate kodukoha kõnniteid (valgustus, hooldus jm)?	

Kuidas hindate avalikus ruumis pakutava info asjakohasust ja arusaadavust? Kas vajalikud viidad on olemas, nähtavad (piisavalt suure kirjaga, nähtavas kohas) ning mõistetavad?	
Mis on avaliku ruumi puhul peamised väljakutsed?	

Ametkonna vaade

Allikad: küsitlus, intervjuu, vaatlus, arengukavad, andmebaasid, seadused ja määrused

Kuidas arvestatakse teie oma-valitsuses universaalse disaini ³ põhimõtetega avaliku ruumi kujundamisel? Kuidas arvestatakse erinevate põlvkondade eripärade ja vajadustega?	
Kuidas kaasate kogukonda avaliku ruumi kujundamisel kaasa rääkimiseks?	
Kas teie omavalitsuse avalikud hooned ja avalikus kasutuses olevad siseruumid on ligipääsetavad ⁴ ja mugavad, mh iga ilmastikuoluga?	
Kas teie omavalitsuse avalik väliskeskkond on ligipääsetav ja mugav, sh pimedal ajal on tagatud valgustatud ja kvaliteet, mis ei takista iseseisvat turvalist liikumist?	
Kuidas hindate avalikus ruumis pakutava info asjakohasust ja arusaadavust? Kas vajalikud viidad on olemas ja nähtavad?	
Kas ja kuidas tegeletakse avaliku ruumi ligipääsetavuse seiramisega? Millised ligipääsetavuse kriteeriumid ja hindamise meetodid on kasutusel? Kuidas tuvastatakse ligipääsetavuse probleeme ja arendusvajadusi?	

³ **Universaalset disaini** määratletakse enamasti kui toodete ja keskkondade kujundamist nii, et need oleksid võimalikult suure ulatuses kasutatavad kõigile inimestele, ilma et oleks vaja kohandamist või spetsiaalset disaini. Universaalset disaini iseloomustab võrdsus, paindlikkus, lihtsus ja intuiitiivsus, tajutavus, veataluvus, sobivad moodud ja vähene füüsiline pingutus.

⁴ **Ligipääsetavus** on disaini põhimõte, mille kohaselt on teenus, toode, ruum või muu kasutatav nii paljudele inimestele kui võimalik ja mõistlik. Ligipääsetavus on elukaare põhine, mis tähendab, et suurel osal inimestest on elu vältel ajutiselt või püsivalt mõni erivajadus. Suurimad ligipääsetavuse sihtgruppid ühiskonnas on eakad, erivajadustega inimesed, lapsed, väikelaste vanemad, ajutise vigastusega inimesed jt.

Mis on kõige suuremad väljakutsed avaliku ruumi teemal teie KOV-is?	
---	--

2

LIKUVUS⁵

Vanusesõbraliku ühiskonna põhimõtted:

- soodustatakse aktiivseid liikumisviise sobilike ja toetavate võimaluste loomise abil;
- tagatakse turvaline ja ohutu ruum liikuvuse soodustamiseks;
- jalgrattaga liikumise edendamiseks on loodud terviklikud rattateede võrgustikud;
- soodustatakse ühistranspordi kasutamist ja arendatakse nõudepõhist ühistransporti;
- analüüsitakse järjepidevalt avalikes parklates invaparkimiskohtade vajadust.

Kogukonna vaade

Allikad: küsitlus, intervjuu, vaatlus

Kuidas te hindate oma liikumisvõimalusi igapäevases elus? Mõelge erinevatele transpordivõimalustele, seal hulgas ka kogukonnas ja tutvusringkonnas korraldatud lahendustele.	
Kuidas hindate kodukoha soodustavat mõju aktiivsetele liikumisviisidele (nt jalgsi kõndimine, jalgrattaga sõitmine jm)? Kas ja millised võimalused on olemas, mis soodustaksid neid aktiivseid liikumisviise?	
Kui teie kodukohas on ülekäiguradasid valgusfooridega, siis kuidas hindate nende fooritsüklite pikkust? Kas ülekäiguradade juures on ka istumiskohti?	
Kuidas on tagatud turvaline liikumine erivajadustega inimestele?	
Kas kodukohas on algatusi, mis toetavad erinevate vanuserühmade turvalist ja mugavat liiklemist?	
Kuidas hindate ühistranspordi kasutajasõbralikkust lähtudes erinevate eagruppide vajadustest (nt bussi kõrgus, istmete sobivus,	

⁵ Liikuvus on inimese liikumisvõime ehk võimalused iseseisvalt, turvaliselt ja mugavalt oluliste paikade ja teenusteni jõuda. Liikuvus hõlmab erinevaid aspekte, muuhulgas ohutust, kiirust, keskkonnamõju jne. Liikuvuse keskmes on isik, mitte seda vedav sõiduk - transport on vaid üks osa liikuvusest.

hästi nähtavad liini numbrid, arusaadav ja loetav peatuste info jm)?	
Kas saate käia vajalikes sihtkohtades ilma, et peaksite liigselt muretsema transpordi pärast?	
Millised on liikuvuse osas peamised väljakutsed?	

Ametkonna vaade

Allikad: küsitlus, intervjuu, vaatlus, andmebaasid, seadusandlus, teenindava transpordi kvaliteedikriteeriumid

Kuidas omavalitsuses jälgitakse ja analüüsitakse erinevate eagruppide iseseisva liikumise vajadusi ja võimalusi ning erinevate liikumisvõimaluste (ühistransport, kogukondlikud lahendused, rattasõidu võimalused jms) kättesaadavust?	
Kuidas on erinevad sihtrühmad (vanemaealised, noored jt) kaasatud liikuvuse osas olukorra seiramisse?	
Kuidas teie omavalitsus aitab tagada elukaareüleseid sobivaid ja vajadustega arvestavaid liikuvusvõimalusi?	
Mis on kõige suuremad väljakutsed liikuvuse teemal teie KOV-is?	

Vanusesõbraliku ühiskonna põhimõtted:

- tegeletakse ühiskonna teadlikkuse tõstmisega eest tingitud muutuste ja vajadustega;
- elukohtade planeerimisel ja projekteerimisel arvestatakse ligipääsetavusega;
- julgustatakse ja toetatakse korteriühistuid ligipääsetavuse küsimuste lahendamisel;
- tehakse koostööd kogukonnaga kodukeskkonna riskide teadvustamisel ja ennetamisel.

Kogukonna vaade

Allikad: küsitlus, intervjuu

Kuivõrd tunnete end oma elukohas turvaliselt ja mugavalt, võttes arvesse vanusega kaasnevaid muutusi?	
Kui teadlikud olete koduga seotud vanusest tulenevatest ohtudest ja milliseid samme olete astunud oma kodu mugavamaks ja sobivamaks muutmiseks?	
Kuivõrd on erinevate vanuserühmade hulgas teadvustatud koduvägivalla ja väärkohtlemise teemad?	
Kui teile endal peaks tekkima olukord, kus kardate oma turvalisuse pärast oma kodus, kas ja kelle poole pöörduksite abi saamiseks?	
Millised on selles teemas peamised väljakutsed?	

Ametkonna vaade

Allikad: küsitlus, intervjuu, vaatlus, andmebaasid, seadused ja määrused

Mil määral võetakse (uutes) eluasemete planeeringutes arvesse erinevate eagruppide vajadusi ja ligipääsetavust (nt invateed, käsipuud, liftid jm)? Kas see on planeeringutes oluline kriteerium?	
Kas ja kuidas arvestatakse omavalitsuse hallatavate eluruumide (nt sotsiaalkorter,	

hoolekandeesutus) kavandamisel mõistlikku kaugust vajaminevatest teenustest, võttes arvesse ajakulu, vahemaid ja liikumisvõimalusi?	
Kuidas omavalitsus soodustab kodude kohandamist?	
Kas ja kuidas tegeleb omavalitsus teadlikkuse tõstmisega eest tingitud muudatusvajadustest eluruumides?	
Kuidas soodustatakse koostööd naabrivalveorganisatsioonide, politsei, turvaettevõtete ja kogukonna vahel, et ennetada kuritegevust ja tagada turvalisi elukohti?	
Mis on kõige suuremad väljakutsed eluasemete teemal teie KOV-is?	

4

ENESEARENG JA ELUKESTEV ÕPE

Vanusesõbraliku ühiskonna põhimõtted:

- keskkond toetab erinevate eagruppide pidevat arengut;
- elukestev õpe on kättesaadav ning õpitakse ka vananemist;
- erinevaid eagruppe juhendavad inimesed, kellel on selleks vajalikud teadmised ja oskused.

Kogukonna vaade

Allikad: küsitlus, intervjuu

Mida tähendab teie jaoks eneseareng ja elukestev õpe?	
Milliseid eneseteostuse ja isikliku arengu võimalusi teie kodukohas pakutakse?	
Mis on peamised väljakutsed enesearenguga tegelemisel?	

Ametkonna vaade

Allikad: küsitlus, intervjuu, vaatlus, seadused ja määrused, andmebaasid

Kuivõrd on elukestev õpe ja erinevate inimgruppide arengut toetav keskkond määratletud	
--	--

KOV-i tegevustes ja arengusuundades?	
Milliseid eneseteostus- ja õppimisvõimalusi erinevatele eagruppidele teie piirkonnas pakutakse?	
Kas ja kuidas omavalitsus tegeleb sellega, et vabatahtlikud juhendajad tunnevad peamisi põhimõtteid ja oskavad toetada igas eas õppijaid?	
Kuidas omavalitsus toetab ja edendab olemasolevaid mittetulundus- ja äriühinguid enesearengut toetava keskkonna ja võimaluste loomisel?	
Mis on kõige suuremad väljakutsed enesearengu ja elukestva õppe teemal teie KOV-is?	

5

ÜHISKONDLIK KAASATUS JA MITTEDISKRIMINEERIMINE

Vanusesõbraliku ühiskonna põhimõtted:

- edendatakse erinevate eagruppide aktiivset osalust ühiskondlikus elus;
- võideldakse üksilduse ja sotsiaalse isolatsiooni vastu;
- erinevatel eagruppidel ja vananemisel on positiivne kuvand;
- ohustatud isikute puhul teatakse, milline on nende toimetulekuvõime kui ka igapäevaelu aspektid ja kogukonnasidemete tugevused;
- toimib põlvkondadevaheline koostöö igas eluvaldkonnas;
- sekkutakse väärnähtuste korral;
- erilise tähelepanu all on haavatavad inimrühmad.

Kogukonna vaade

Allikad: küsitlus, intervjuu, andmebaasid

Kuivõrd tunnete, et olete ühiskondlikult kaasatud oma kodukohas?	
Kas olete oma kodukohas kohanud vanusest tulenevat diskrimineerimist? Milles see väljendub?	
Milliseid võimalusi on teie kodukohas, et osaleda põlvkondadevahelises suhtluses ja koostöös?	

Kas tunnete, et kogukonnas töötavad inimesed (nt õed, arstid, poemüüjad jt) suhtlevad teiega viisil, mis tagab teie väärkuse?	
Kuidas on ühiskond ja kogukonnad teadvustanud ja arvestanud kroonilistest haigustest tulenevaid iseärasusi? Kas krooniliste haigustega inimesed on aktsepteeritud kogukonnaliikmed?	
Kas erineva tausta ja võimetega inimestel on lihtne osaleda kohaliku elu kujundamisel, nt osaleda üritustel, kogukonna kokkusaamistel, avalikel aruteludel jms?	
Kuidas tagab omavalitsus, et kõik elanikud, eriti need, kes võivad olla suuremas üksilduse või tõrjutuse riskis, saaksid osaleda erinevates kaasamise vormides hoolimata nende tervislikust seisundist või elukohast?	
Millised on ühiskondliku kaasatuse ja mitteametlikud diskrimineerimise osas peamised väljakutsed?	

Ametkonna vaade

Allikad: küsitlus, intervjuu, andmebaasid, seadused ja määrused

Kui oluline teema on omavalitsuse jaoks vanuse tõttu diskrimineerimine? Kas ja milliseid ealise diskrimineerimise juhtumeid on omavalitsuses ette tulnud?	
Kas ea tõttu väärkohtlemise ja ärakasutamise (vaimne, füüsiline, sotsiaalne, majanduslik) risk on omavalitsuses teadvustatud?	
Kas ja kuidas soodustab omavalitsus koostööd institutsioonide vahel, et ennetada kuritegevust ja väärkohtlemist ning tagada turvalisus ja heaolu?	

Kui hea ülevaade teil on sotsiaalselt tõrjutud ja üksilduses eagruppide kohta?	
Kuidas omavalitus aitab kaasa põlvkondadevahelist sidusust võimaldava keskkonna kujundamisele?	
Kas kodanike kaasamisel (nt avalikud arutelud, infotunnid, infokorjed, üritused jm ühiskondlikud tegevused) on läbi mõeldud, kuidas jõutakse erineva tausta ja võimetega inimesteni?	
Mis on kõige suuremad väljakutsed ühiskondliku kaasatuse ja mittediskrimineerimise teemal teie KOV-is?	

6

ÜHISKONDLIK AKTIIVSUS JA TÖÖHÕIVE

Vanusesõbraliku ühiskonna põhimõtted:

- vanusesõbraliku tööturu kujundamisse panustavad nii tööandjad kui ka töötajad;
- pikka ja kvaliteetset tööelu toetavad kvaliteetsed töötingimused;
- töötamine on tervist hoidev;
- igas vanuses liikumist tööturul toetavad tööturuteenused;
- täiend- ja ümberõpe aitavad muutuva tööturuga kaasas käia;
- kohalike omavalitsuste juures tegutsevad erinevate vanuserühmade huvisid esindavad koostöökogud.

Kogukonna vaade

Allikad: küsitlus, intervjuu

Kuidas hindate võimalusi eri vanuserühmadel osaleda aktiivselt ühiskonnaelus ja olla vabatahtlikel, poliitilistel ja tööalastel ametikohtadel?	
Milliseid võimalusi on erinevatel vanuserühmadel oma huve kaitsta?	
Kuidas hindate võimalusi eri vanuserühmadel osaleda aktiivselt tööturul?	
Mil määral on kodukohas erinevatele vanuserühmadele kättesaadavad tervist säästvad töökohad?	

Millised on ühiskondliku aktiivsuse puhul peamised väljakutsed?	
---	--

Ametkonna vaade

Allikad: küsitlus, intervjuu, seadusandlus, eksperimentaalsed uuringud, meta-analüüsid jm sekundaarsed andmeanalüüsid, dokumendid, andmebaasid

Kuidas toetab kohalik omavalitsus erinevate eagruppide motivatsiooni osaleda tööturul?	
Milliseid meetmeid kasutab KOV, et enda pakutavatel töökohtadel vältida terviseprobleeme?	
Kuidas KOV kui tööandja julgustab omandama vajalikke teadmisi ja looma vanusesõbralikke töökohti?	
Mis on kõige suuremad väljakutsed ühiskondliku aktiivsuse ja tööhõive teemal teie KOV-is?	

7

KOMMUNIKATSIOON JA INFORMATSIOON

Vanusesõbraliku ühiskonna põhimõtted:

- informatsioon on vanusesõbralik ja erinevas eas inimestele ligipääsetav;
- jagatakse infot piisavalt ja mitmekesiselt, rakendades vanusesõbralikke kommunikatsiooniformaate;
- jälgitakse info jõudmist erinevate vanuserühmadeni;
- korraldatakse regulaarselt erinevatele eagruppidele mõeldud avalikke üritusi;
- tegutsetakse järjepidevalt digitaalse võimekuse lõhe vähendamiseks.

Kogukonna vaade

Allikad: küsitlus, intervjuu, dokumendid

Mis on peamised kanalid, kust enda jaoks informatsiooni saate?	
Kuivõrd on teie hinnangul kohaliku elu kommunikatsioon vanusesõbralik?	
Kas internetis olev informatsioon (veebiväljaanded, kodulehed, sotsiaalmeedia kanalid, e-kirjad) on teile kättesaadav?	

Kas kogukonnas toimub kursuseid, nõustamist ja abistamist (nt raamatukogus), teineteiselt õppimist ja üksteise juhendamist, et tõsta erinevate vanuserühmade võimekust kasutada arvutit?	
Kas kogukonnas toimub regulaarselt üritusi ja kokkusaamisi erinevatele vanuserühmadele?	
Millised on kommunikatsiooni teemal peamised väljakutsed?	

Ametkonna vaade

Allikad: küsitlus, intervjuu, dokumendid, seadused ja määrused

Kas ja kuidas olete välja selgitanud kohalike vanuserühmade infotarbimise harjumusi ja oskuseid?	
Kuidas arvestate vanusest tulenevate iseärasuste ja vajadustega omavalitsuse kommunikatsioonis?	
Mil määral tagab kohalik omavalitsus erinevatele eagruppidele tasuta ja igal ajal juurdepääsu meediale, nt kohalikele ajalehtedele ja näost-näkkude suhtlusele?	
Kuidas panustab kohalik omavalitsus sellesse, et erinevad eagrupid saaksid digitaalseid oskusi omandada? Kas selle jaoks on koostatud juhendeid või tagatud ligipääs õpitoole?	
Mis on kõige suuremad väljakutsed kommunikatsiooni ja informatsiooni teemal teie KOV-is?	

Vanusesõbraliku ühiskonna põhimõtted:

- olemas on kättesaadavad kvaliteetsed tervishoiuteenused;
- teadvustatakse ennetuse olulisust tervena elamisel ja edendatakse tervisealast kirjaoskust.

Kogukonna vaade

Allikad: küsitlus, intervjuu, vaatlus

Kui kättesaadavad ja kvaliteetsed on teie kogukonnas pakutavad tervise- ja hoolekandeteenused teie arvates?	
Kuidas hindate kogukonnas inimeste teadlikkust ja vastutust oma tervise- ja eluviisivalikute osas?	
Kuidas hindate kogukonna võimet panustada ühiselt oma tervise edendamisse ja hoolekandesüsteemi toimimisse?	

Ametkonna vaade

Allikad: küsitlus, intervjuu, andmebaasid, seadused ja määrused, dokumendid

Kuivõrd on omavalitsuse tasandil teadvustatud vaimse tervise probleemide mõju inimeste heolule ja toimetulekule ning kuidas see teema kajastub omavalitsuse tegevustes?	
Kuivõrd olete kogenud, et eri eagruppide vaimse tervisega (nt dementsus, depressioon jm) seotud eelarvamused ja stigmat on piirkonnas levinud?	
Mil moel edendatakse kogukondades tolerantsust ja mõistmist vaimse tervise häirete all kannatavate inimeste suhtes?	
Kas erinevate eagruppidega kokkupuutuvatele töötajatele pakutakse dementsuse ja	

depressiooni osas vastavat koolitust, et probleeme varakult märgata ja oskuslikult nendega tegeleda?	
Kuidas omavalitsuses koordineeritakse tervisedenduse eesmäärke ja tegevusi?	
Mis on kõige suuremad väljakutsed tervishoiu ja hoolekande teemal teie KOV-is?	